

UOT 616.89-008.444.4

**Lamiyə Pənah qızı Əhmədli-Şirinova**  
*Bakı Dövlət Universitetinin*  
*fəlsəfə doktoru proqramı üzrə doktorantı*  
*E-mail: lamiyaahmadli@gmail.com*  
*<https://orcid.org/0009-0003-2841-2613>*  
*[https://doi.org/10.69682/arti.2025.92\(6\).326-331](https://doi.org/10.69682/arti.2025.92(6).326-331)*

## **AUTİZM SPEKTR POZUNTUSU OLAN FƏRDLƏR VƏ AİLƏLƏRİ**

**Lamiya Panah Ahmadli-Shirinova**  
*doctorial student in the program of doctor of philosophy of*  
*Baku State University*

## **INDIVIDUALS WITH AUTISM SPECTRUM DISORDER AND THEIR FAMILIES**

**Ламия Панах гызы Ахмедли-Шуринова**  
*докторант по программе доктора философии*  
*Бакинского Государственного Университета*

## **ЛИЦА С РАССТРОЙСТВАМИ АУТИСТИЧЕСКОГО СПЕКТРА И ИХ СЕМЬИ**

**Xülasə.** Autizm spektr pozuntusu və onun ailənin stress səviyyəsinə təsiri təhlil edilərkən autizm spektr pozuntusu olan bir övlada sahib olmanın ailənin stress səviyyəsini artıran bir hal olduğu məlum olmuşdur. Hətta, araşdırmalar digər inkişaf pozuntusu olan övlada sahib olan ailələri bir-biri ilə müqayisə edəndə autizmlı övlada sahib olan ailələrin stress səviyyəsinin daha yüksək olduğu nəticəsinə əldə ediblər. Bunun səbəbini isə ASP olan uşaqların ailələrinin daha şiddətli stress amilləri ilə üzləşdiyi faktlarını qeyd etmişlər. Bir sıra tədqiqatçılar, Marcus, Kunce, Schopler bu amillərdən ən önəmlilərini açıqlayıb, ailələrin xüsusi ilə bu sahələrdə dəstək almasını məsləhət görürlər. Bu stress amillərindən ilkin diaqnoz qoyulma müddətinin çox qarışıq olması, diaqnoz qoyulduqdan sonra ailəyə yetərli məlumat verilməməsi, buna görə də ailənin nə edəcəyini bilməmələridir. Bəzi xəstəliklər var ki, diaqnozu doğuşda hətta doğumdan öncə müəyyən testlər və analizlərlə qısa müddətdə qoyula bilər. Amma, autizm spektr pozuntusunun səbəblərinin qeyri-müəyyənliyinə görə bu period həm uzun, həm qarışıq, həm də çətin bir hal alır. Bu da ailəni həm maddi, həm də mənəvi baxımdan çox yorur.

**Açar sözlər:** autizm spektr pozuntusu, ailə, ailədaxili münasibətlər, psixomaarifləndirmə, sosial dəstək

**Abstract.** When analyzing autism spectrum disorder and its impact on family stress levels, it has been found that having a child with autism spectrum disorder increases the stress level of the family. In fact, when comparing families with children with other developmental disorders, they have found that families with a child with autism have a higher stress level. The reason for this is that families of children with ASD face more severe stress factors. Several researchers, Marcus, Kunce, Schopler, have explained the most important of these factors and recommend that families receive support in these areas. These stress factors include the fact that the initial diagnosis period is very confusing, the family is not given enough information after the diagnosis, and therefore the family does not know what to do. There are some diseases that can be diagnosed at birth or even before birth with certain tests and analyzes in a short time. However, due to the uncertainty of the causes of autism spectrum disorder, this period becomes both long, confusing and difficult. This is very tiring for the family, both financially and morally.

**Keywords:** autism spectrum disorder, family, family relationships, psychoeducation, social support

**Аннотация.** Анализируя расстройства аутистического спектра и их влияние на уровень стресса в семье, было обнаружено, что наличие ребёнка с расстройством аутистического спектра повышает уровень стресса в семье. Более того, при сравнении семей с детьми с другими нарушениями развития было выявлено, что семьи с ребёнком с аутизмом испытывают более высокий уровень стресса. Причина этого заключается в том, что семьи детей с РАС сталкиваются с более серьёзными факторами стресса. Некоторые исследователи, такие как Маркус, Кунце и Шоплер, описали наиболее важные из этих факторов и рекомендуют семьям получать поддержку в этих областях. К этим факторам стресса относится то, что первоначальный период диагностики очень запутан, семье не предоставляется достаточно информации после постановки диагноза, и поэтому семья не знает, что делать. Некоторые заболевания можно диагностировать при рождении или даже до рождения ребёнка с помощью определённых тестов и анализов в короткие сроки. Однако из-за неопределённости причин возникновения расстройства аутистического спектра этот период становится одновременно долгим, запутанным и сложным. Это очень утомительно для семьи, как в финансовом, так и в моральном плане.

**Ключевые слова:** *расстройство аутистического спектра, семья, семейные отношения, психообразование, социальная поддержка*

Bir sıra hallarda ailələrin övladlarında autizm simptomlarının fərqiində olması ilə diaqnozun qoyulması arasında illərin keçdiyi görünür. Ailələrin uşaqlarına diaqnoz qoyulduğunda, uşaqlarının fərqliliklərinin nə olduğuna dair dəqiq bir nəticə əldə etdikləri üçün rahatlaşsalar da, bu anda mütəxəssislərin ASP mövzusunda ailələri lazımı qədər məlumatlandırmaması və zəruri yönləndirmələri etməməsi ailələri daha böyük bir qeyri-müəyyənliyə gətirib çıxarır (1, s.292-294). Marcus, Kuncce, Schopler ASP olan uşaqların inkişaflarının tutarsız olmasının ailələrin stressini artıran bir digər amil olduğunu qeyd etmişlər. ASP olan uşaqların bəziləri erkən dönmədə normal inkişaf göstəriciləri sərgiləyərkən, müəyyən zamandan sonra bəzi sahələrdə geriləyir və əvvəl göstərdikləri bacarıqlarını göstərə bilmir. Buna əlavə olaraq ASP-li uşaqlar bəzi sahələrdə mükəmməl bacarıqlar sərgiləyə bildiyi halda, bəzi sahələrdə normaldan aşağı səviyyə nümayiş etdirirlər. Bu kimi hallar ailələrin fikrinin qarışmasına səbəb olur. Daha öncə normal davranış sərgiləyən uşaqlarından yenə normal davranış gözləyirlər. Ya da bir sahədə sərgilədikləri yüksək performansı eynilə digər sahələrdə də gözləyirlər. Bu hallarda ailələrin vəziyyəti müvəqqəti olaraq qavrmasına səbəb olur (2, s.267-269).

Ailələr üçün bir digər stress amili, ASP olan uşaqların normal bir fiziki görünüşə sahib olmalarına baxmayaraq, ailələrin gözlədiyi normal davranışları sərgiləyə bilməmələridir. Daun sindromu və ya hər hansısa bir fiziki qüsurlu xəstəliklər kimi daha gözlə görünə bilən hallardan fərqli olaraq, ailələr normal bir görünüşə sahib olan uşaqlarından normal sosial münasibət və digər bacarıqlar gözləyirlər. Amma təəssüf ki,

bu gözləntilər qarşılana bilmir. Buna görə də ailələrin ASP-ni uşaqlarının göstərdiyi ASP xarakteristikalarını anlayana və bu hal ilə necə davranma biləcəklərini öyrənənə qədər stress səviyyələri artmağa davam edir (2, s.270; 3, s.620).

Ailələrin narahat olduqları bir digər məsələ isə uşaqlarının sosial qarşılıqlı münasibətdəki əskiklikləridir. Ana və ata, övladları ilə həm verbal, həm də emosional olaraq qarşılıqlı münasibət qurmaq istəmələrinə baxmayaraq, autizmlı uşaqları onlara gözlədikləri reaksiyanı vermirlər (4). Həmçinin, sosial münasibətə başlamaqda da çətinliklər yaranır. Bu vəziyyət ailələri həm narahat edir, həm də necə sosial münasibət quracaqlarını bilmədikləri üçün onların stress səviyyəsini artırır. Eyni zamanda, ailələr göstərdikləri sevgiyə qarşılıq gözləyir və bu qarşılığı ala bilmirlər. Bu kimi narahatlıqlar ailələrin tək və təcrid olunmuş hiss etmələrinə səbəb olur (4; 5, s.440).

Yuxarıda da qeyd olunduğu kimi, ASP olan uşaqların diaqnozu qoyulana qədər bir çox fərqli dəyərləndirmələrdən keçirlər. Valideynlər bu dövrdə bir çox fərqli mütəxəssislə əlaqə saxlayırlar. Bu müdaxilələr arasında elmi əsasları olanlar olduğu kimi, çox təəssüf ki, heç bir elmi əsası olmayanlar da mövcuddur. Ailələrin bu metodlarla bağlı qərar vermə məsuliyyətinin olması və uşaqları üçün ən uyğun olanı seçmə müddəti bir digər stress yaradan amillərindəndir.

ASP-li olan bir uşağa sahib olan ailələrin, bu qədər çox stres artırıcı amillərlə qarşı-qarşıya qalmalarına baxmayaraq, uşaqlarının gələcəkdə müstəqil bir insan olmaları üçün bir çox rola bürünmələri lazım olur. Onlar bəzən müəllim, bəzən dost, bəzən vəkil və s. ola bilərlər. Buna görə də, bu valideynlər sağlam psixologiyaya və fiziologiyaya sahib olmalıdırlar. Övladlarının

müalicə və reabilitasiya dövrlərində valideynlər bir-birinə dəstək olmalı, lazım gəldikdə isə psixoloji dəstək almalıdırlar (5, s.443). Ana və atalar hər anlamda sağlam olduqları müddətdə, övladları üçün daha güclü olacaqlar. Autizm spektr pozuntusu digər xəstəliklər kimi rahat anlaşıla bilən bir xəstəlik deyildir. Autizmin göstəriciləri bir çox hallarda ailələri yayındırır. Çünki bəzən ailələr, hətta mütəxəssislər də sadəcə uşağın inkişafında bir problem olduğunu düşünə bilər. Dəyərləndirmə müddətində ailənin stress səviyyəsini artıran ən önəmli amil ilk şübhələndikləri zamanla, diaqnoz qoyulmasına qədər keçən müddətin çox uzun ola bilməsidir. İngiltərədə 1200 ailə üzərində edilən araşdırma nəticəsində məlum olmuşdur ki, övladlarında fərqliliklər 18-24 ay arasında meydana gəlmiş olsa da, diaqnoz 6 yaşında qoyulub (6, s.30). Ailələrin bu müddət ərzində gözləmə müddəti artdıqda məmnuniyyəti də bir o qədər azalır. Diaqnoz qoyulmasının gecikməsi, erkən müdaxilənin də gecikməsinə səbəb olduğuna görə ailənin stressini artıran bir hal kimi göstərilir. Dəyərləndirmələr nəticəsində diaqnoz dəqiqləşəndə ailələrin göstərəcəyi reaksiyalar da dəyişkənlik göstərə bilər. Bəziləri uşaqlarının vəziyyəti ilə bağlı bir açıqlama tapa bildikləri üçün rahatlaya bilərlər, bəziləri çox böyük bir məyusluqda boğula bilər, bəziləri isə diaqnozu qoyan mütəxəssisə əsəbiləşə bilər. Diaqnozla bağlı ən önəmli hallardan biri elə məhz dəyərləndirmə nəticələrinin valideynlərə bildirildiyi görüşmələrdir (5, s.450-452). Ailələrə bu mövzuda mütəxəssislərlə görüşəcəkləri gün, həmin görüşə tək getməmələri tövsiyə olunur. Uşaqlar diaqnoz qoyulduqdan sonra yaşanan emosiyalarla mübarizə apara bilmək üçün ailənin psixoloji dəstək alması lazım ola bilər. Ailələr bu ehtiyacı görməzlikdən gəlmədən psixoloji dəstək göstərən qurumlara müraciət etməlidirlər. Daha əvvəl də vurğulandığı kimi, ailə üzvlərinin – xüsusilə də valideynlərin – hər baxımdan sağlam olması uşağın inkişafına da müsbət təsir göstərəcəkdir.

Düzgün şəkildə qoyulmuş diaqnoz ailəyə yalnız uşağın ASP olduğunu bildirmir (5, s.454). Qiymətləndirmə bölməsində də qeyd olunduğu kimi, diaqnoz uşağın müxtəlif inkişaf sahələrində hansı səviyyədə olduğunu, eyni zamanda güclü və zəif tərəfləri haqqında da məlumat verir. Əgər ailə aparılmış qiymətləndirmələrin yetərli olmadığını düşünürsə və ya uşağın

diaqnozu ilə bağlı şübhələri varsa, yenidən qiymətləndirmə üçün müraciət edə bilər. Əgər uşağa qoyulan diaqnoz ailəyə uşağın səbəbi bilinməyən davranışlarını izah etməyə kömək edirsə və ailə bu diaqnozun düzgün olduğunu düşünürsə, bu halda mütəxəssislərdən nə etməli olduqları ilə bağlı məlumat almalıdırlar (7, s. 274). Ailənin təqdim etdiyi məlumatlar uşağın düzgün qiymətləndirilməsinə kömək edəcəkdir. Bu qiymətləndirmələrdən sonra yerləşdirmə qərarı verilir. Bu mərhələdə də ailənin fikirləri nəzərə alınmalıdır. Ailələr, uşaqları üçün ən az məhdudlaşdırıcı təhsil mühitinin necə bir məktəb mühiti olduğunu (ayrı məktəb, ayrı sinif, inklüziv sinif və s.) mütəxəssislərlə müzakirə etməkdən çəkinməməlidirlər (8, s.142). Diaqnoz, qiymətləndirmə və yerləşdirmə prosesinin hər mərhələsində ailənin fikrinin alınması qanunla da məcburi hala gətirilmişdir.

Lakin ailələr bu prosesi həyata keçirərkən uşaqlarının ehtiyac və imkanlarını nəzərə almalı və onların bacarıqları ilə bağlı real gözləntilər içində olmağa çalışmalıdırlar (8, s.145).

Uşaq hansı təhsil mühitinə yerləşdirilməsindən asılı olmayaraq, təhsilin təsirli ola bilməsi üçün ailənin təhsilə tam şəkildə qatılması ən vacib amillərdən biridir. Ailənin təhsilə qatılması yalnız uşağın akademik və davranış inkişafını dəstəkləmək kimi anlaşılmamalıdır. Ailənin əlilliklə bağlı digər insanları məlumatlandırması, uşağın təhsili ilə bağlı yeni inkişafı izləməsi və bu inkişafardan övladlarının faydalanması üçün digər ailələrlə birlikdə təşəbbüslər göstərməsi də ailə iştirakının müxtəlif yönlerini təşkil edir (8, s.152).

Analar həm erkən təhsil prosesində, həm də sonrakı mərhələlərdə atalara nisbətən ASP olan övladlarının təhsili ilə daha çox maraqlanırlar. Amma ataların uşaqlarının həyatında fəal olması və təhsilə qatılması onların sosial-emosional, idrak və dil inkişafına müsbət təsir göstərir. Bu mövzuda araşdırmaların sayı hələlik az olsa da, ataların rolu əhəmiyyətlidir. Ataların daha fəal rolu anaların yükünü yüngülləşdirəcək, stresslərini azaldacaq və anaların psixoloji baxımdan daha sağlam olmalarına, dolayısı ilə övladlarına daha çox fayda vermələrinə imkan yaradacaqdır. Lakin atalar və analar təhsilə qatılma prosesindən fərqli şəkildə təsirlənirlər. Analar necə təhsil verməyi öyrəndikdə stresləri azalır, amma bu, ataların emosional durumunda

dəyişiklik yaratmır. Həmçinin anaların təlimlərdə iştirak etmə faizi yüksək olduğu halda, ataların iştirak etməmə faizi daha yüksəkdir. Bu səbəbdən ataları təhsilə cəlb etmək üçün bu proqramların onlara daha cəlbəedici hala gətirilməsi vacibdir. Bu təmin edildikdə, ASP olan uşaqların inkişafına dair daha çox araşdırma və təcrübə mümkün olacaqdır (8, s.154-156).

ASP olan şəxslərin inklüziv təhsil mühitində təhsil alması onların sosiallaşması və gələcəkdə müstəqil fərd ola bilmələri baxımından vacibdir. Amma bu mühitə daxil olduqda həm müəllimlərin, həm də yaşadılarının ASP haqqında məlumatsız olması, bu uşaqların sosial və ünsiyyət sahəsindəki çətinlikləri ilə birlikdə onların anlaşılmasına, tək qalmasına və ya məsxərəyə qoyulmasına səbəb ola bilər. Sadəcə inklüziv sinfə yerləşdirmək kifayət etmir. ASP olan uşaqların burada fayda görməsi üçün rəhbərlərin, müəllimlərin, şagirdlərin və onların valideynlərinin ASP barədə məlumatlandırılması vacibdir. Valideynlər burada da önəmli rola sahibdirlər. ASP olan uşaq digər şagirdlər və onların ailələri tərəfindən mənfi reaksiyalarla qarşılaşa bilər. Onları məlumatlandırmaq sinif müəlliminin vəzifəsi olsa da, lazım gəldikdə ailə də, bir mütəxəssisin dəstəyi ilə yaşadıklarını paylaşmalı və digər ailələrə, uşaqlara birbaşa izah etməlidir. Bu, başqalarının anlayışını və empati hissini gücləndirə bilər. Müəllimlər inklüziv təhsilin ailə dəstəyi olmadan mümkün olmadığını vurğulayırlar. Ailənin təhsildə fəal iştirakı vacib olsa da, bir çox ailə bunu istənilən şəkildə yerinə yetirmir. Bunun səbəbləri arasında ailənin iştirakın vacibliyinə inanmaması, müəllimlərə qarşı mənfi münasibət, təlim proqramlarının qanuni dəstək almaması, müəllimlərin ailə ilə ünsiyyətdə çətinlik çəkməsi, ailələri necə təşviq edəcəklərini bilməmələri, müəllimlərin bu işi əlavə yük sayması, ailənin maddi vəziyyəti və iş qrafiki kimi amillər var. Uşağın təhsili təkcə məktəblə və məktəb fəaliyyətləri ilə məhdudlaşmamalıdır. Sosiallaşması və müstəqil həyata hazırlanması üçün cəmiyyət içində fəaliyyətlərdə iştirakı da vacibdir. ASP olan uşaqların ailələri tez-tez davranış problemləri, qəzəb tutmaları və cəmiyyətin göstərəcəyi mənfi reaksiyalardan qorxaraq uşaqları və özlərini cəmiyyətdən təcrid etməyə meyillidirlər. Məsələn, alış-verişə gedərkən uşağı evdə buraxmaq, onun bu mühitədən uzaq qalmasına səbəb olur və cəmiyyət

içində necə davranacağını heç vaxt öyrənmə bilmir. Bu səbəbdən uyğun davranışların öyrədilməsi vacibdir. Ailələr bu bacarıqları necə öyrədəcəklərini bilməli və uyğun olmayan davranışları necə idarə edəcəklərini öyrənməlidirlər. Ailənin ictimai tədbirlərdə iştirak etməməsi, digər insanların ASP olan fərdlərlə az qarşılaşmalarına, qarşılaşdıqda isə onları anlamamalarına səbəb olur. Hətta ailə üçün belə ASP-ni anlamaq çətin ola bilər. Cəmiyyətdə fərqli davranışlarla qarşılaşan insanlar qorxu, utanc və ya qəzəb hiss edə bilirlər. Bu səbəbdən ailələr həm övladlarını ictimai mühitlərə öyrətməli, həm də cəmiyyətin də fərqli fərdlərlə bağlı mövqeyini dəyişmək üçün onlarla birgə alış-verişə getməli, çöldə yemək yeməli və digər ictimai tədbirlərdə iştirak etməlidirlər (9, s.14-15).

Autizm Spektr Pozuntusu olan bir uşağa sahib olmaq və bu vəziyyətin yaratdığı stress, valideynlərin evlilik münasibətlərinə də təsir edir. Adətən analar məsuliyyəti öz üzərlərinə götürən tərəf olurlar. Bu isə ananın həm fiziki, həm də psixoloji baxımdan daha çox yorulmasına səbəb olur. Ana və ya atanın məsuliyyətin böyük hissəsini təkbəşinə daşması evlilikdə problemlərə yol açır. Anaların vaxtlarının böyük hissəsini övladlarına həsr etmələri, qadının həm ana, həm də həyat yoldaşı rolu arasındakı tarazlığı poza bilər. Bəzi atalar özlərinə vaxt ayrılmadığından şikayətlənir və cütlüklər bir-birindən uzaqlaşmağa başlayırlar. Digər tərəfdən, bəzi atalar övladları ilə bağlı bütün məsuliyyəti həyat yoldaşları ilə paylaşaraq onların psixoloji baxımdan daha güclü və sağlam olmalarına kömək edirlər. Bu da həyat yoldaşlarının bir-birinə daha yaxınlaşmasına və münasibətlərinin möhkəmlənməsinə səbəb olur.

Daim ASP olan uşağa fokuslanmaq və onun ehtiyaclarını qarşılamaq üçün çalışmaq ailəni həm fiziki, həm də psixoloji baxımdan yorur. Bu yorğunluq həyat yoldaşları arasındakı ünsiyyətə də mənfi təsir göstərə bilər. ASP olan uşaqların analarının, inkişaf gecikməsi olan uşaqların anaları ilə müqayisədə daha yüksək depressiya səviyyəsinə sahib olduqları müəyyən olunmuşdur. Bu vəziyyət eyni zamanda evlilik münasibətlərindəki məmnunluq səviyyəsinin də azalmasına səbəb olur. Ataların yaşadığı stress daha çox uşağın cəmiyyət tərəfindən qəbul olunması ilə bağlıdırsa, anaların stressi daha çox ASP diaqnozu ilə əlaqəli davranışlarla bağ-

lıdır. Evliliklə əlaqədar stresin azaldılması üçün cütlüklərin bir-birinə dəstək olmaları vacibdir (10, s.4).

Həyat yoldaşları bir-biri ilə vaxt keçirmək üçün imkan yaratmalı, məsuliyyətləri bacarıq və zamanlara görə bölüşməli və ASP ilə bağlı yaşadıkları və hiss etdiklərini bir-biri ilə paylaşmalıdırlar. Əgər münasibətləri ilə bağlı problemləri öz aralarında həll edə bilmirlərsə, bir mütəxəssisdən yardım almaqdan çəkinməməlidirlər. Araşdırmalar göstərir ki, sosial dəstək alan ailələrdə stres səviyyəsi daha aşağı olur, stress səbəbiylə daha az fiziki problemlər yaşanır və daha az depressiv əlamətlər müşahidə olunur (10, s. 30-32). Eyni zamanda evlilik keyfiyyəti artdıqca anaların depressiya səviyyələri azalır, valideynlik bacarıqları və ümumi rifah halları yüksəlir.

**Nəticə.** ASP olan bir uşağa sahib olmaq yalnız ailə üçün stress artıran bir vəziyyət deyil, digər inkişaf pozuntuları ilə müqayisədə ailə üzərində daha güclü mənfi təsirə malikdir. Bu fərqi səbəbləri arasında ailənin ASP haqqında məlumatının az olması, diaqnoz qoyulduqda ailənin düzgün istiqamətləndirilməməsi, uşaqların bəzi sahələrdə yüksək performans, bəzi sahələrdə isə çox zəif performans göstərməsi, fiziki görünüşcə “normal” olan ASP-li uşaqdan normal davranışlar gözlənilməsi, sosial ünsiyyət problemləri və verilən sevgi qarşılığında heç bir cavab alınmaması, uşaqların ictimai yerlərdə göstərdiyi davranış problemləri, həm diaqnostika, həm də təhsil və reabilitasiya müddətində müxtəlif mütəxəssislərlə əlaqədə olmaq zərurəti və bu münasibətləri idarə etmək məcburiyyəti, həmçinin bir çox yanaşma arasından övladları üçün ən uyğununu seçmək çətinliyi yer alır. Ailə, uşaqlarında bir fərqlilik hiss etməyə başladığı andan etibarən ASP həyatlarının bir hissəsinə çevrilmiş olur. Bu fərqi əlaqəli dövründə ailələrin ən çox ifadə etdiyi fikir isə “bir şeylərin yolunda getmədiyini gördükləri, amma bu-

nun nə olduğunu anlaya bilmədikləridir.” Bu mərhələdə ailənin beynində bir çox sual yaranır. Ailələr bu mərhələdə yaxşı valideyn olmadıqları düşüncəsi ilə özlərini günahlandırır, övladlarının fərqli ola biləcəyini söyləyən yaxınlarına qarşı qəzəb hiss edə və bu vəziyyətin keçici olacağını düşünərək lazım olan müdaxilələri təxirə sala bilərlər.

Ailə böyükləri də hər zaman olduğu kimi valideynlərə ən böyük dəstək verə biləcək şəxslərdir. Lakin nəsil fərqi görə ASP-ni başa düşmələri çətin ola bilər. Buna görə də onların da məlumatlandırılmasına ehtiyac var. Onlar uşağa necə yanaşacaqlarını bilmədikləri üçün çəkinə bilərlər. İlk növbədə evdəki digər məsuliyyətləri paylaşaraq köməkçi ola bilərlər. Zamanla uşaqla daha çox vaxt keçirdikcə vəziyyətə öyrəşəcək və uşaqla birbaşa dəstək də verə biləcəklər. Əgər ailə böyükləri kömək etməyə könüllüdürsə, valideynlər bunu istirahət imkanı kimi qəbul etməlidirlər. Çünki daha əvvəl də qeyd edildiyi kimi, valideynlər nə qədər sağlam olsalar, övladlarının inkişafına o qədər faydalı ola bilərlər.

**Problemin aktuallığı.** Diaqnostika dövrü də fərqli mütəxəssislərlə sıx ünsiyyət tələb edən bir mərhələdir. Bu dövrdə ailə, mütəxəssislərə etibarlı mənbə kimi məlumat verməyə çalışmalıdır. Uşağa diaqnoz qoyulduqda isə ailələr fərqli emosional reaksiyalar göstərə bilərlər. Bəziləri nəhayət uşaqlarının vəziyyətinin nə olduğunu öyrəndikləri üçün rahatlıq hiss edə bilər, bəziləri dərin bir kədərə qapıla bilər, digərləri isə bu xəbəri verən mütəxəssislərə qarşı qəzəb hiss edə bilər.

**Problemin elmi yeniliyi.** Məqalədə autizm spektr pozuntusu qeydə alınan uşaqların ailə üzvlərinin yaşadığı stress vəziyyətinin təhlili və digər mühüm məsələlərə toxunulmuşdur.

**Problemin nəzəri və praktiki əhəmiyyəti.** Məqalə bu sahədə çalışan pedaqoqlar, psixoloqlar, eləcə də mövzuyla bağlı təhlillər aparmaq istəyən tələbələr üçün əhəmiyyətli ola bilər.

## Ədəbiyyat

1. Courchesne, E., Yeung-Courchesne, R., və Pierce, K. Biological and behavioral heterogeneity in autism: Roles of pleiotropy and epigenesis. //In S. H. Broman və J. M. Fletcher (Eds.), *The changing nervous system*// 1999-p. 292–340
2. Marcus, L. M., Flagler, S., & Robinson, S. Assessment of children with autism. //*Psychological and developmental assessment: Children with disabilities and chronic conditions*//- 2001-p.267-291.
3. Schreibman, L., və Anderson, A. Focus on integration: The future of the behavioral treatment of autism. //*Behavior Therapy*, 32// - 2001. –p.619–632.

4. Dalrymple, N., Porco, B., və Chung, J. *Instructional modules on autism*. Bloomington, IN: //Indiana University, Institute for the Study of Developmental Disabilities// -1999.
5. Rapin, I., Rogers, S. J., Stone, W. L., Teplin, S. W., Tuchman, R. F., və Volkmar, F. R. The screening and diagnosis of autistic spectrum disorders- // *Journal of Autism and Developmental Disorders* // - 29, - 1999. -p. 439–484.
6. Hou, C., Miller, B. L., Cummings, J. L., Goldberg, M., Mychack, P., Bottino, V., və Benson, D. F. Artistic savants. // *Neuropsychiatry, Neuropsychology, and Behavioral Neurology* // -13(1), -2000. -p. 29–38.
7. Sigman, M., və Kim, N. Continuity and change in the development of children with autism. In S. H. Broman və J. M. Fletcher (Eds.), *The changing nervous system: Neurobehavioral consequences of early brain disorders* // New York: Oxford University Press // -1999. -p. 274–291
8. Wetherby, A. M., və Prizant, B. M. (1999). Enhancing language and communication development in autism: Assessment and intervention guidelines. *Autism: Identification, education, and treatment* -//D. B. Zager (Ed.), //Mahwah, NJ: Erlbaum// -1999. -p. 141–174
9. Wing, L. The history of ideas on autism; Legends, myths and reality. // *Autism: The International Journal of Research and Practice* // - 1997-1(1), 13–23.
10. Mansour H, Kurana S, Eshetu A, et al., Prevalence of PostTraumatic Stress Disorder (PTSD) in autistic children or young people (CYP) and adults: A systematic review and meta-analysis, // *Clinical Psychology Review* // 2024. -p.1-38. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2025.102621>